

Й. А. БАГМУТ НОСИТИ ЧИ МАТИ ХАРАКТЕР?

Поширення друкованого слова пов'язане з великим впливом його на зростання мовної культури читачів. Проте не всі автори, редактори, коректори й інші редакційні працівники пам'ятають про особливе завдання літературного слова, не завжди розрізняють значення його, сферу вживання, його стильові особливості. На деяких типових мовних огріхах, помічених у масових виданнях 1965 року, ми і хотіли зупинитися. В одній із брошур автор пише: *Коли читаєш думки і стежиш за проявом почуттів учнів, то так і бачиш їх душі, в е п і ц е н т р і яких вже стоїть людина-борець, людина-громадянин* (М. П. Ніжинський, Колектив і особистість, К., 1965, стор. 42). Тут недоречно вжито спеціальний термін *епіцентр* (область на поверхні землі, що лежить над або під вогнищем землетрусу, вибуху і т. п.). Може бути центр, осередок душ, але не епіцентр. У цій же брошурі є випадки вживання лексики, взятої з іншої стилістичної сфери, зокрема розмовного слова *будоражитися*: *психіка дитини безперервно будоражить ся в цьому напрямку... психіка будоражить ся добрим, хорошим* (там же, стор. 39). Іноді сплутують слова з різним значенням, наприклад, *командний* і *командуючий*: *Зрадництво значної частини командуючого складу словацьких військ...* (В. І. Клоков, В. П. Демченко, Виникнення світової системи соціалізму і прогрес людства, К., 1965, стор. 21), або створюють такі слова, як *провісток* замість *провісник*: *опір був провістком майбутніх революційних битв* (там же, стор. 8), або просто беруть російське слово *призрак* замість українського *привид*: *Як комунізм з призрак у став матеріальною силою* (О. Л. Стешенко, Історико-партійні знання — в маси, К., 1965, стор. 23). А іноді буває, що спотворюють слово графічно, пишуть *копташ* замість правильного *каптаж*: *Увечері на правлінні Іван Рижий запропонував свій план: розкопати джерело і зробити біля нього невеликий копташ - яму. За ніч туди вода натече* (газ. «Молодь України», 19.11 1955 р., ст. А. Котляра «Кому потрібні незаслужені оплески»), або *сомнице* замість *соннице*: *Все це сомнице монахів Лаври так і не змогло довести буття бога* (Є. К. Дулуман, Мудрість бога? Ні, закономірність природи, К., 1965, стор. 46).

Оглядаючи мову сучасної преси, можна помітити в ряді видань штучне обмеження вживаної лексики для передачі різних смислових відтінків і значень, внаслідок чого поняття, явища і відношення дійсності називаються неточно. Так, наприклад, одним словом *стверджувати* передають смисл того, що треба позначити словами *твердити* або *утверджувати*.

Наведені нижче приклади, взяті з різних книжок, підтверджують потребу розрізняти значення цих слів: *Англійські колонізатори, буржуазні газети і література стверджують, що Англія добровільно з гуманних міркувань надала Індії незалежність* (Г. М. Олійниченко, Сучасна Індія, К., 1965, стор. 18); *Приблизно те саме стверджував У. Черчіль: «Якщо Англія втратить Індію, вона перестане існувати як велика держава»* (там же); *Чи права Біблія, яка стверджує, що все у світі створено цілеспрямованим для кожної живої істоти?* (Є. К. Дулуман, цит. праця, стор. 31); *Інколи богослови стверджують, що світ створений цілеспрямовано не для якихось там тварин та гадюк повзаючих, а лише для людини — «образу і подоби божої»* (там же, стор. 32—33). У всіх цих випадках замість *стверджувати* треба було поставити слово *твердити*, яке саме й передає зміст позначуваного поняття, бо тут *говориться, розповідається, доводиться*, а не *стверджується*.

Явно не на місці стоїть слово *стверджувати* і в таких реченнях: *Зі ствердженням класового суспільства функції жерців намагається привласнити собі пануючий клас* (там же, стор. 7); *У всіх богословських вченнях сучасних християнських течій найвища інстанція, що стверджує істину про бога, — це цитати з Біблії* (там же, стор. 12); *Великим завоюванням трудящих мас було проголошення республіки як форми державного устрою та прийняття нових конституцій, що ствердили демократичні*

свободи та восьмигодинний робочий день (В. І. Клоков, В. П. Демченко, цит. праця, стор. 35—36); *Наявність світової соціалістичної системи, дальше зростання міжнародного робітничого руху, виникнення численних незалежних держав, перед якими відкриваються перспективи некапіталістичного шляху розвитку, — все це створило реальні можливості для ствердження принципово нових відносин між державами* (там же, стор. 48); *Мій світ — люди, моєю волею створене для них розумне життя у колонії і постійна, складна і тонка боротьба з стихією стверджуючих себе «я»* (М. П. Ніжинський, цит. праця, стор. 11).

У всіх наведених тут прикладах треба було поставити слова *утвердження, утверджувати*, а не *ствердження, стверджувати*. Отже, розрізнювання значень слів *твердити, утвердити і ствердити* сприяє точнішому, повнішому вираженню думки, використанню лексичних багатств мови, а значить і досконалішому стилістичному оформленню друкованих текстів.

У практиці преси іноді одним словом *складати* передають такі значення і смислові відтінки, яких це слово не має і які треба передавати словами *становить* або *складається*, напр.: *Як бачимо, слова спільного [роду] в сучасній українській мові складають досить живу групу...* (М. В. Леонова, Слова спільного роду в українській мові, «Тези доповідей», Ужгород, 1965, стор. 56); *щоб джерело струму і провідник склали замкнутий контур* (М. Д. Пасічник, Елементарна електротехніка, К., 1965, стор. 17); *струм збудження складає невелику частину струму якоря* (там же, стор. 175); *в мікрвольтах, що складають мільйонну частину вольта* (там же, стор. 28); *часто користуються одиницями, що складають одну тисячну генрі* (там же, стор. 74); *чим більше провідників, які складають обмотку якоря, тим більші... сили складаються між собою* (там же, стор. 154). В усіх цих випадках слово *складати* вжито неправильно, воно не передає смислу того, про що йдеться в реченнях. Треба було вжити слово *становить*: *становить замкнутий контур, становить одну тисячну генрі і под.*

У практиці друкованого слова дуже поширене слово *складати* у значенні *складатися*, напр.: *Загальний опір паралельного кола менший від опору будь-якої з віток, що його складають* (там же, стор. 44); *Охарактеризувавши основні завдання... лектор перейшов до справ колгоспу, трудівники якого й склали аудиторію* (О. Л. Стешенко, цит. праця, стор. 3); *Цю збірку складають його оповідання і новели* (Василь Симоненко, Вино з троянд, Львів, 1965, стор. 3); *Нарада представників 26 братніх партій, які склали Редакційну комісію наради 1960 року* (ж. «Комуніст України», 1964, № 8, стор. 10). У всіх цих випадках замість слова *складати* треба вживати слово *складатися*: *від опору будь-якої з віток, з яких він складається; колгоспу, з трудівників якого й складалась аудиторія; ця збірка складається з його оповідань і новел; нарада представників 26 братніх партій, з яких складалась Редакційна комісія.*

Редакціям газет і видавництв на Україні часто доводиться друкувати матеріали в перекладі з російської мови на українську. Іноді в результаті недосконалих перекладів на сторінках книжок і газет з'являються вирази, не властиві українській мові, що загалом знижують культурний рівень цих видань. До таких виразів належить невдалий переклад російського *окружающая действительность, окружающее*, що перекладається по-українському як *оточуюча дійсність, оточуюче*, напр.: *нерозуміння оточуючої дійсності* (Є. К. Дулуман, цит. праця, стор. 3); *оточуюча дійсність* (там же, стор. 4); *явще оточуючої дійсності* (там же, стор. 5); *пізнати оточуюче і освоїтися з ним* (там же, стор. 3); *до пізнання оточуючої дійсності* (М. П. Ніжинський, цит. праця, стор. 6); *веселіше дивиться на оточуючих* (там же, стор. 10, 11); *вихід електронів в оточуючий простір* (М. Д. Пасічник, цит. праця, стор. 138). Замість скопійованих з російських словосполучень треба використовувати природні українські — *навколишня дійсність, навколишнє*. Така заміна

вплинула б і на синтаксичну будову окремих речень. Замість розтягнутих конструкцій типу *всі предмети, що оточують нас, складаються з найдрібніших частинок* (М. Д. Пасічник, цит. праця, стор. 12); *ненамагнічений феромагнітний матеріал не проявляє магнітних властивостей в середовищі, що його оточує* (там же, стор. 138) можна сказати економніше, досконаліше: *всі навколишні предмети; не проявляє магнітних властивостей в навколишньому середовищі*.

При перекладі з російської мови слова *стоит* часто мають на увазі лише один український відповідник *варто*, що теж не завжди передає різні відтінки значення *стоит*, напр.: *Для підтвердження цього варто навести хоча б такий приклад* («Трибуна лектора», стор. 45); *Але успіх це не стигле яблуко, яке легко зірвати, варто лиші підняти руку* (газ. «Молодь України», 8.ІІ 1955 р., стор. 1); *Варто було авторові замітки розгорнути підшивки газет за минулі роки і побачити там рецензії, в яких дається позитивна оцінка роботі А. Трипільського* (газ. «Радянська культура», 16.ІІ 1955 р., стор. 4); *Варто побути серед вихованців школи, поговорити з ними, щоб стало ясним: ні, тут Антон Семенович — не гість, а найперший учитель і порадник* (О. Кременчуцька, Разом з Антоном Семеновичем, газ. «Радянська освіта», 12.ІІІ 1966 р., стор. 4). В усіх цих прикладах треба було замість слова *варто* взяти слово *досить*: *досить навести хоча б такий приклад; досить лиші підняти руку* і под.

Певної стильової одноманітності і безбарвності текстові надає використання одного якогось слова без його наявних синонімічних форм вираження. Так, у пресі часто обходяться одним словом *одержати* і похідними *одержання, одержаний*, напр.: *Пітт продав алмаз французькому королівському дому, де камінь одержав назву «Регент»* (В. М. Бакуль, Працюючі алмази, К., 1965, стор. 7); *досить прості результати вдається одержати лиші для найбільш складних систем* (І. М. Мигулін, Перехідні процеси в транзисторних підсилювачах, К., 1964, стор. 6); *за допомогою одержаного виразу оцінюють якість* (там же, стор. 14); *Слова спільного роду помічені були лінгвістами уже давно. Ще у працях, О. Х. Востокова та Ф. І. Буслєва говориться про них. Проте докладного аналізу у цих авторів вони ще не одержали* (М. В. Леонова, цит. праця, стор. 53); *провідний шар витків можна одержати шляхом електролітичного осадження* (С. М. Герасимов, Транзисторні генератори, К., 1965, стор. 128). Звичайно, виклад був би більш досконалим, точнішим, коли б поряд із словом *одержати* автори вживали у відповідному контексті слова *мати, дістати, добути* та ін. Наприклад: *камінь діста в назву; результати вдається добути лиші для найбільш складних систем; за допомогою здобутого виразу* і под.

Подекуди при перекладі з російської мови забувають, що російською мовою прикметник *высший* може означати вищий і найвищий ступінь прикметника, і пишуть: *Піклування про добробут народу — вищий закон КПРС* (О. Л. Стешенко, цит. праця, стор. 9); *Соціалістична демократія — вища форма демократії* («Трибуна лектора», К., 1965, стор. 4); *Підвищення добробуту трудящих — вищий закон діяльності КПРС* (там же). В усіх цих випадках неправильно вжито вищий ступінь прикметника, а не найвищий, бо українською мовою треба було сказати *найвищий*: *найвища форма демократії, найвищий закон, найвища міра покарання* тощо.

Підвищенню якості мовного оформлення друкованих текстів сприяє використання синонімічного багатства української мови. Не треба обмежуватися, наприклад, словом *слідкувати* там, де зміст, значення вимагає слова *стежити*. Пор. *Треба слідкувати за надійністю роботи затвора, не допускаючи накопичення бруду та іржі* (О. З. Паламаренко, Техніка безпеки при слюсарних роботах, К., 1965, стор. 27); *Треба слідкувати, щоб деталь зайняла на ній стійке положення* (там же, стор. 31); *Треба слідкувати, щоб леза ножиць були правильно заточені* (там же, стор. 37). Не завжди слово *нараховувати* передає той зміст, що його хоче висловити автор: *У VII віці нараховувалося понад 300 богів* (Є. К. Дулуман, цит. праця, стор. 5); *Духівництво нараховує 236 суперечливих тверджень* (там же, стор. 21). Тут краще було б сказати

налічує.

Під впливом усталеного російського словосполучення *носит характер* в українську мову останнім часом проникає аналогічне словосполучення *носить характер*. В ряді окремих наукових, популярних видань українською мовою трапляються такі вислови: *Зв'язок поняття з цією назвою носить не суб'єктивний характер — він визначається усією будовою мови* (А. П. Коваль, Синоніміка в термінології, зб. «Дослідження з лексикології та лексикографії», К., 1965, стор. 165); *В таких думок не висловлювала, але з її натяків, окремих висловлювань можна було зрозуміти, що її переживання носили дуже складний і суперечливий характер* (М. П. Ніжинський, цит. праця, стор. 15); *Воно [знайомство. — Ред.] носило характер юнацької чистоти і довірливості* (там же, стор. 30); *Його стаття носила науково-полемічний характер* (Д. Ткач, Плем'я дужих, 1961, стор. 196); *Ораторська майстерність завжди була частиною культури кожного народу, засобом ідеологічного впливу певних суспільних груп і партій і носила класовий характер* (Д. С. Беніков, Вчись володіти словом, К., 1965, стор. 12); *У таких реченнях у форму узагальнення втілюються нерідко чисто особисті факти, які носять глибоко інтимний характер* (Б. М. Кулик, Курс сучасної української літературної мови, ч. II, 1961, стор. 102).

У практиці українського слововжитку основною формою є словосполучення *мати характер*, напр.: *Тоді б видання такого роду не мали б характеру чогось випадкового, не зв'язаного одною ідеєю* (М. Коцюбинський, Твори, т. III, 1956, стор. 217); *Добрий характер має, — додав пан Валер'ян* (там же, стор. 214); *Я раніш не думав, що Львів має так мало український характер* (В. Самійленко, Твори, т. II, 1958, стор. 395); *Звірства [фашистів. — Ред.] і поголовні грабунки населення [України. — Ред.] мають характер масовий і винятково жорстокий* (О. Довженко, Твори, т. III, 1960, стор. 56, 57); *І лише невелика частина тропів цієї групи має абстрактний характер* (І. Білодід, Мова і стиль роману «Вершники» Ю. Яновського, 1955, стор. 36); *Через те що партія в умовах царського самодержавства існувала нелегально, партійні організації не могли будуватися на началах виборності і мали суцього конспіративний характер* («Історія Комуністичної партії», 1959, стор. 63); *Полювання на дрібного звіра мало ще випадковий характер* («Історія СРСР», ч. I, за ред. Панкратової, 1956, стор. 3); *Всі виступи Аввакума були спрямовані на збереження старих обрядів та звичаїв і мали реакційний характер* (там же, стор. 180); *Селянські повстання того часу мали стихійний характер* (там же, стор. 158).

Чи є потреба замінити усталене з українській мові словосполучення *мати характер* на *носити характер* або запроваджувати норму паралельного вживання обох словосполучень? Лексикографічні джерела на це питання дають негативну відповідь. У «Російсько-українському словнику» (вид-во «Радянська школа», 1962) вислів *спор носил бурний характер* перекладається *сперечка (спірка) мала бурхливий характер* (стор. 336), в другому томі «Українсько-російського словника» наводиться питомий український вислів *мати характер чого*, що російською мовою передається *иметь (носить) характер чого* (стор. 493). Отже, ні лексикографічні джерела, ні мовна практика не підтверджують потреби запровадження вислову *носити характер*. Він входить у сучасну мовну практику в результаті недосконалих перекладів або в результаті не завжди уважного ставлення до добору лексичних засобів окремими авторами, що добре засвоїли російський вислів. Механічне перенесення слів і словосполучень з однієї мови в іншу без настійної потреби в них ніколи не збагачувало мови і не було ознакою підвищення культури даної мови.

Під впливом російської мови іноді неправильно вживають словосполучення *нанести удар*: *За задумом колонізаторів процес мав нанести найтяжчий удар по робітничому рухові, але перетворився для них у політичний бумеранг* (Г. М. Олійниченко, цит. праця, стор. 15); *Реакція зазнала поразки, однак в ряді штатів вона зміцнила свої позиції, а справі миру і національної єдності нанесено удар* (там же, стор. 41); *Прогресивне значення розроблених реформ в галузі сільського господарства полягало в*

тому, що вони наносили удар по феодальних пережитках, звужували сферу феодальної експлуатації (там же, стор. 30); Удари можна наносити з кистьового, ліктьового чи плечового замаху (О. З. Паламаренко, цит. праця, стор. 33). Український відповідник названого російського словосполучення *завдати удару*. Аналогічним є і словосполучення *нанести травму*: *Хвостовик може нанести серйозну травму* (О. З. Паламаренко, цит. праця, стор. 45); *Щоб осколки не могли нанести травму робітникові...* (там же, стор. 35); *Відлітаючі шматочки можуть нанести травму робітникові* (там же, стор. 36). В цьому випадку замість *нанести травму* треба було сказати *заподіяти травму, призвести до травми, спричинитися до травми* і под.

Слово *носити, наносити* в українській мові має своє значення, і перенесення його на такі сполучення, як *носити характер, наносити удар, наносити травму*, не сприймається як органічний розвиток слововжитку, розширення функції його вживання.

Уважне, вдумливе ставлення до добору лексичних засобів, систематичне користування словниками, переймання досвіду кращих майстрів слова — надійні шляхи для підвищення мовної культури наших видань.